

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Βασικό γνώρισμα της πολυετούς πορείας της *Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου* ὑπῆρξε ἡ μελέτη ὄχι μονάχα ἐπὶ καιρῶν καὶ καυτῶν ζητημάτων θεολογικοῦ, φιλοσοφικοῦ καὶ εὐρύτερα ἰδεολογικοῦ ἐνδιαφέροντος (λ.χ. τὴν σχέση *Ἐκκλησίας καὶ κράτους*, *Ὁρθοδοξίας καὶ Νεωτερικότητας*, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ μονάχα δύο τέτοια παραδείγματα), ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἡ προσεκτικὴ πάντοτε, μὲ σεβασμὸ καὶ κριτικὴ διάθεση, προσέγγιση τῆς ἱστορίας εὐρύτερα τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ *Ἐκκλησίας*, στὴν προοπτικὴ ἀναζήτησης καὶ περαιτέρω ἐμπέδωσης τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ τῆς εὐχαριστιακῆς καὶ ἐσχατολογικῆς ταυτότητάς της (πρὸ βλ. λ.χ. θέματα ὅπως «*Ἐκκλησία, Εὐχαριστία, Κόσμος*», «*Ἐκκλησία καὶ Ἐσχατολογία*» κ.ἄ.).¹ Ἄν καὶ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, ὅπως καθομολογεῖται, ὑπῆρξε γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, μέχρι καὶ πολὺ πρόσφατα, λόγῳ κυρίως ἱστορικῶν ἀλλὰ ὄχι μόνο συγκυριῶν, ἐγκλωβισμένη σὲ ἀλλότρια συστήματα, μεθόδους καὶ πηγές θεολόγησας («*βαβυλωνία αἰχμαλωσία*», «*ψευδομόρφωση*»), τὰ τελευταῖα χρόνια παρατηρεῖται μία εἰλικρινὴς διάθεση, ἔστω καὶ ἀποσπασματικὴ, τόσο σὲ ἐπίπεδο αὐστηρῶς ἀκαδημαϊκό, ὅσο καὶ εὐρύτερα, πρὸς τὴν κατεύθυνση κατ' ἀρχάς κριτικῆς ἀποτίμησης καὶ στὴν συνέχεια ὑπέρβασης καὶ ἀπαγκίστρωσης ἀπὸ τὰ ποικίλα προβλήματα καὶ ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος, ἡ ὁποία καὶ θὰ ὀδηγήσει καὶ στὴν ἀνάλογη συμμετοχὴ καὶ στράτευση σὲ ἓνα γόνιμο κριτικὸ διάλογο μὲ τὸν περιβάλλοντα, ραγδαῖα μεταβαλλόμενο κόσμο. Στὴν προοπτικὴ αὐτῇ, ἡ ἀπόπειρα κριτικῆς μελέτης καὶ ἀξιολόγησας τῆς ἱστορίας τῆς ἑλλαδικῆς θεολογίας, ἰδιαίτερα τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅπως αὐτὴ διακονήθηκε καὶ ἐκφράστηκε κυρίως

1. Γιὰ μία πλήρη καὶ ἀναλυτικὴ ἐνημέρωση σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο, τὰ προγράμματα καὶ τίς ἐκδόσεις τῆς *Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου*, ὁ ἐνδιαφερόμενος μπορεῖ νὰ ἐπισκεφτεῖ τὴν διαδικτυακὴ τοποθεσία www.acadimia.org.

από τούς πανεπιστημιακούς διδασκάλους τών Θεολογικών Σχολών, ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον προκειμένου νά διαπιστωθεῖ ὁ βαθμός συμμετοχῆς τῆς νεώτερης, ἰδιαίτερα νεοελληνικῆς, ὀρθόδοξης θεολογίας στίς εὐρύτερες ζυμώσεις στόν δημόσιο χῶρο τῶν ἰδεῶν, πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς σωτηριολογικῆς ἀνταπόκρισης στίς ποικίλες ὑπαρξιακές ἀναζητήσεις τοῦ (μετα-νεωτερικοῦ ἀνθρώπου).

Στὴν προοπτικὴ αὐτή, ἡ Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου φιλοδοξεῖ ἀκριβῶς νά ἀνοίξει, ἢ μᾶλλον νά συνεχίσει², τὸν διάλογο αὐτό, μακριὰ ἀπὸ ἀφοριστικές ἢ εὐκόλες καταγγελίες ἀλλὰ μέ κριτικὴ ματιά καὶ ψυχραιμία νά διατρέξει τοὺς σημαντικότερους σταθμούς στὴν ἐξέλιξη τῆς νεώτερης ἐλλαδικῆς θεολογίας, ὅπως αὐτὴ ἀποτυπώνεται στό πολὺπλευρο ἔργο ἐπιφανῶν προσωπικοτήτων, συνήθως πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν, οἱ ὅποιοι, καταθέτοντας τὸν προσωπικὸ τους μόχθο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιτυχῇ ἢ ὄχι καρποφορία του, εἶχαν ἐξάπαντος ὡς ἔμφυτη ἀγωνία τὴν διακονία τῆς εὐαγγελικῆς ἀλήθειας καὶ τὸν πλουτισμὸ τοῦ «Κυριακοῦ Σώματος».

Γιὰ τὴν ἐπιτυχεστέρα ἐπίτευξη τοῦ στόχου αὐτοῦ θεωρήθηκε ὀρθὸ νά ἐγκαινiasτεῖ, ἔπειτα ἀπὸ τὴν σχετικὴ κατάλληλη προετοιμασία, εἰδικὸς κύκλος συνεδρίων καὶ ἐκδόσεων, μέ τίτλο Θεολογικές Προσωπογραφίες, ὅπου, μέ τὴν συμμετοχὴ ἐγκρίτων μελετητῶν (θεολόγων, φιλοσόφων καὶ ἄλλων στοχαστῶν), θά δινόταν ἡ εὐκαιρία γιὰ μία ἐνδελεχῇ καὶ ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς ἀριότητος, ὅπως φροντίζει νά κάνει τόσα χρόνια ἡ Ἀκαδημία, σκιαγράφηση ὀρισμένων ἐκ τῶν σημαντικότερων πορτρέτων τῶν παρελθόντων θεολογικῶν γενεῶν. Στό πλαίσιο αὐτό, καὶ τριάντα χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πολιοῦ «λέοντα τῆς Ὀρθοδόξιας» Παναγιώτη Ν. Τρεμπέλα, ἡ Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν ἀναλαμβάνει τὴν πρωτοβουλία νά συνεχίσει καὶ νά δι-

2. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου ἔχει ἐδῶ καὶ πολ-
λά χρόνια ξεκινᾷ τὴν σχετικὴ συζήτηση μέ ἀφορμὴ τὸ Συνέδριο ποῦ ἔλαβε
χῶρο τὸ 2005 καὶ τὴν ἐκδοσὴ τῶν Πρακτικῶν ποῦ ἀκολούθησε, ὅπου διερευ-
νήθηκε κριτικὰ ἡ συμβολὴ τῆς γενιᾶς τοῦ '60 στὴν εὐρύτερη θεολογικὴ ἀναγέν-
νηση ποῦ ἔδωσε νέα πνοή στὴ νεοελληνικὴ ὀρθόδοξη θεολογία. Βλ. σχετικά Π.
Καλαϊτζίδης, Θ.Ν. Παπαθανασίου, Θ. Ἀμπατζίδης (ἐπ. ἐκδ.), Ἀναταράξεις στὴ
μεταπολεμικὴ θεολογία. «Η "θεολογία τοῦ '60"», Ἰνδικτος, Ἀθήνα, 2009.

ευρύνει τό δύσκολο, όσο και άναγκαίο, αυτό έργο τής κριτικής μελέτης και έπισκόπησης τής νεοελληνικής ορθόδοξης θεολογίας, προσφέροντας στο θεολογικό και όχι μόνο, κοινό, τόν συλλογικό αυτό τόμο, ό οποίος περιλαμβάνει τίς είσηγήσεις Συνεδρίου πού έλαβε χώρα στην Άθήνα, στις 19 Μαρτίου 2011, με τίτλο «Παναγιώτης Τρεμπέλας: Μεταξύ παράδοσης και ανανέωσης, μεταξύ έπιστήμης και ιεραποστολής».

Πρόκειται, χωρίς άμφιβολία, για ένα πρωτόλειο έγχείρημα³ πού αποβλέπει σε μία πρώτη νηφάλια και ώριμη πιά άξιολόγηση και αποτίμηση ποικίλων όψεων τής σκέψης και τής προσωπικότητάς του. Η ασφάλεια αλλά και ή απόσταση πού παρέχει ό ιστορικός χρόνος ό οποίος μεσολαβεί από τό πρόσωπο και τό έργο αυτό ως τήν συγκαιρινή έρμηνευτική προσέγγιση, άποτελεί έχέγγυο για μία ίσορροπημένη, αλλά όπωσδήποτε κριτική και έξάπαντος όχι δοξολογική αποτίμηση και διερεύνηση τής πολύπλευρης κληρονομιάς του. Στην συνάφεια αυτή, ποικίλα κρίσιμα έρωτήματα άποτελοϋν τό άντικείμενο προσεκτικής εξέτασης και έρμηνευτικής άξιολόγησης από έγκρατείς έρευνήτες, καλύπτοντας ποικίλες έκφάνσεις του έργου του Τρεμπέλα, όπως λ.χ. ή έρμηνευτική μεθοδολογία και ή μεταφραστική έργασία του σε σχέση με τά βιβλικά κείμενα και τούς Πατέρες, ή συμβολή και προσφορά του στην λειτουργική αναγέννηση στην Ελλάδα, ή άπολογητική και πολεμική στάση του προς διάφορες θύραθεν ιδεολογίες, ή στάση και ό ρόλος του στις διαχριστιανικές σχέσεις και τούς οίκουμενικούς διαλόγους, ή σημασία τής Δογματικής του, ή συμβολή του στην αναγέννηση του κατηχητικού έργου τής Εκκλησίας στην Ελλάδα κ.ά.

Έτσι, ό ανά χείρας συλλογικός τόμος, έκτός από τήν εισαγωγή του γράφοντος, πού αποσκοπεϊ σε μία πρώτη γνωριμία

3. Είηαι άλήθεια, όπως θά διαπιστώσει και ό άναγνώστης του ανά χείρας τόμου, ότι από τόν θάνατο του Τρεμπέλα και μέχρι σήμερα, έχουν δει τό φώς τής δημοσιότητας έπιμέρους έκδόσεις ή μεμονωμένα άρθρα τά όποια άσχολοϋνται με τό πρόσωπο και πτυχές του έργου του Τρεμπέλα. Ωστόσο, εκείνο πού άπουσιάζει άπ' όλες αυτές τίς έκδόσεις, είναι ή σοβαρή έπιστημονική κριτική αποτίμηση τής συμβολής του στην νεοελληνική θεολογία, έφόσον περιορίζονται περισσότερο σε ένα έγκωμιαστικό και δοξολογικό διθύραμβο για τήν προσωπικότητά του.

καί ἀποτύπωση τῆς εὐρύτερης θεολογικῆς ἐποχῆς τοῦ Π. Τρεμπέλα καί τῆς θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς συμβολῆς του στὰ θεολογικά γράμματα, περιέχει μία ἐπισκόπηση τῆς πνευματικῆς καί ἐπιστημονικῆς διαδρομῆς του (Αθ. Κοτταδάκης), τρεῖς μελέτες βιβλικοῦ ἐνδιαφέροντος πού ἀσχολοῦνται μέ ζητήματα ἐρμηνευτικῆς καί μετάφρασης τῶν κειμένων (Ιω. Καραβιδόπουλος, Χρ. Καρακόλης, Στ. Ζουμπουλάκης), μία μελέτη γιά τό κηρυκτικό ἔργο τοῦ θεολόγου μας (π. Ἀντ. Πινακούλας), δύο μελέτες λειτουργικοῦ περιεχομένου ὅπου ἐξετάζεται ἡ ἐκδοτική προσπάθεια τοῦ Τρεμπέλα καί ἡ συμβολή του στόν χῶρο τῆς λειτουργικῆς ἐπιστήμης (Παναγιώτης Καλαϊτζίδης, π. Δημ. Τζέρπος), τρεῖς μελέτες συστηματικοῦ προσανατολισμοῦ ὅπου προσεγγίζεται ἡ Δογματική, τό ἀπολογητικό ἔργο καί ἡ σχέση καταφατικῆς θεολογίας καί ἀποφατισμοῦ στόν Τρεμπέλα (π. Δημ. Μπαθρέλλος, Γ. Βλαντής, Παντελής Καλαϊτζίδης), μία μελέτη μέ ἀμιγῶς οἰκουμενική προοπτική ὅπου ἐξετάζεται ὁ ρόλος τοῦ Τρεμπέλα στό πλαίσιο τῶν διαχριστιανικῶν σχέσεων (Γ. Γαλίτης), ἐνῶ ὁ τόμος ὁλοκληρώνεται μέ μία μελέτη πού τοποθετεῖ τό σχετικό ἔργο μέσα στό εὐρύτερο πνευματικό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς του (π. Εὐ. Γκανᾶς). Σέ καμιά περίπτωση ὁ τόμος δέν χαρακτηρίζεται ἀπό κάποια καταθλιπτική ὁμοφωνία ἢ ὁμογενοποίηση τοῦ πλουραλισμοῦ τῶν ἀπόψεων. Ἀντίθετα, ἀποτελεῖ ἓνα ἀκόμη παράδειγμα πού ἐκφράζει μέ τόν καλύτερο δυνατό τρόπο τό γνωστό μῶτο «ἡ ἐνότης ἐν τῇ ποικιλίᾳ», πραγματώνοντας ἔτσι στήν πράξη τό ζητούμενο τῆς ἐπιστημονικῆς πολυφωνίας καί ἀκαδημαϊκῆς διαφωνίας, μέ λίγα λόγια τόν διάλογο, ἓνα ἀγαθό πού φαίνεται ὅτι σπανίζει ἰδιαίτερα στόν τόπο μας.

Θά ἤθελα, ἀπό τήν θέση αὐτή, νά εὐχαριστήσω ὅλους αὐτοὺς πού συνέβαλαν μέ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο στήν ἐκδοση τοῦ πολύ σημαντικοῦ αὐτοῦ συλλογικοῦ τόμου, καθώς ἐπίσης καί στήν διοργάνωση τοῦ σχετικοῦ Συνεδρίου: τόν Σεβ. Μητροπολίτη Δημητριάδος καί Ἀλμυροῦ κ. Ἰγνάτιο, Πρόεδρο τοῦ Δ.Σ. τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου, καί τόν Δρ Παντελῆ Καλαϊτζίδη, Διευθυντή τῆς Ἀκαδημίας, γιά τήν ἀμέριστη καί πολύπλευρη ὑποστήριξη καί ἐμπιστοσύνη τους, τοὺς εἰσηγητές τοῦ σεμιναρίου καί συγγραφεῖς τοῦ παρόντος τόμου γιά

τόν κόπο καί τόν χρόνο πού διέθεσαν στήν προσπάθεια αὐτή, ὅπως ἐπίσης καί τούς συναδέλφους μου, συνεργάτες τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν, Γιώργο Βλαντή, Φιλοκτῆμονα Σταμόπουλο-Σαμαρά, Κλαίρη Νικολάου καί Βαλίλα Γιαννουτάκη, γιά τήν μέ κάθε τρόπο συνδρομή τους στήν ἀποτελεσματική πραγματοποίηση τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος.

Νικόλαος Ἀσπρούλης
Βόλος, 30 Σεπτεμβρίου 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
----------------	---

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΣΠΡΟΥΛΗ

<i>Π.Ν. Τρεμπέλας (1886-1977). Ένας προ-νεωτερικός μετα-πατερικός ὀρθόδοξος θεολόγος τοῦ 20οῦ αἰώνα</i>	15
---	----

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΟΤΤΑΔΑΚΗ

<i>Πνευματική καί ἐπιστημονική διαδρομή τοῦ Παναγιώτη Τρεμπέλα</i>	47
--	----

ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ

<i>«Ἰησοῦς ὁ ἀπό Ναζαρέτ» τοῦ Π. Τρεμπέλα καί οἱ σύγχρονες ἀναζητήσεις τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ</i>	59
--	----

ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΑΡΑΚΟΛΗ

<i>Τά καινοδιαθηκικά ὑπομνήματα τοῦ Π. Τρεμπέλα</i>	71
---	----

ΣΤΑΥΡΟΥ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ

<i>Ὁ Π. Τρεμπέλας ὡς μεταφραστής τῶν βιβλικῶν κειμένων</i>	85
--	----

π. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΠΙΝΑΚΟΥΛΑ

<i>Θεωρία καί πράξη τοῦ κηρύγματος τοῦ Π. Τρεμπέλα</i>	107
--	-----

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗ

<i>Ὁ Π. Τρεμπέλας ὡς ἐκδότης λειτουργικῶν κειμένων. Μία ἀξιολόγηση τοῦ ἔργου του</i>	123
--	-----

π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΖΕΡΠΟΥ (†)

<i>Ἡ συμβολή τοῦ Π.Ν. Τρεμπέλα στήν ἀναζωπύρωση τῆς λειτουργικῆς ζωῆς στήν Ελλάδα</i>	161
---	-----

ΓΙΩΡΓΟΥ ΒΛΑΝΤΗ

<i>Τό ἀπολογητικό ἔργο τοῦ Παναγιώτη Τρεμπέλα</i>	181
---	-----

π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΑΘΡΕΛΛΟΥ	
<i>Ἡ Δογματική τοῦ Π.Ν. Τρεμπέλα</i>	239
ΠΑΝΤΕΛΗ ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗ	
<i>Μυστικισμός, Ἀποφατισμός, Καταφατική Θεολογία</i> <i>καί τό ζήτημα τῆς πιστότητας στήν Πατερική θεολογία</i>	261
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΑΛΙΤΗ	
<i>Π. Τρεμπέλας: Ὁ οἰκουμενικός διδάσκαλος</i>	337
π. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΓΚΑΝΑ	
<i>Παναγιώτης Τρεμπέλας:</i> <i>Ἡ σκιά τῆς ἐποχῆς πάνω στό ἔργο</i>	359
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
<i>Παρέμβαση Σταύρου Μποζοβίτη</i>	379
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ	393
ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	403